

היטור וילה-לובוס (Heitor Villa-Lobos) (5.3.1887 – 17.11.1959)

איה גל

היטור וילה-לובוס היה מלחין, מנצח ונגן, הנחשב כיום לגדול מלחיני ברזיל. כמלחין היה פורה מאד, וכתב מעל 2000 יצירות להרכבים שונים.

הוא נולד בריו דה ז'נירו לאב שהיה ספרן במקצועו, אך עסק גם באסטרונומיה ובמוזיקה. החינוך שספג בביתו היה אירופי, והערבים המוזיקליים שהתקיימו בביתו השפיעו עליו לבחור במוזיקה כדרך חיים. הוא למד נגינה בצ'לו, בקלרינט ובגיטרה, ואחרי מותו הפתאומי של אביו

פירנס את המשפחה כנגן תזמורת.

ב-1905 החל לנסוע בברזיל ולחקור את המוזיקה הברזילאית העממית, המורכבת מתרבויות שונות. הוא ניגן גם עם אמני רחוב, אך גם בתזמורת האופרה של ריו, וכך ספג השפעות רבות שכולן מתמזגות במוזיקה שלו.

ב-1913 נישא לפסנתרנית לוסילה גוימריאס, ואז החליט להפסיק לנדוד ברחבי ברזיל ולהתרכז בהלחנה. יצירותיו הראשונות היו קאמריות ותזמורתיות. ב-1917 נפגש בברזיל עם מבקר האמנות והמפיק הרוסי סרגיי דיאגילב וכן עם המלחין דריוס מיו, ולמד על המוזיקה של דביסי ושל סטרווינסקי. כן התיידד עם ארתור רובינשטיין, ובעקבות זאת החל לכתוב גם מוזיקה לפסנתר. לאחר תקופה בה יצירותיו של וילה-לובוס לא התקבלו באהדה, רובינשטיין ביצע ב-1922 את הסוויטה לפסנתר "משפחתו של התינוק", שזכתה להצלחה, למרות היותה מודרניסטית.

בשנים 1923-24 ו-1927-30 שהה בפריז, והושפע מן האמנים החשובים ששהו שם באותה עת – אדגר וארז, פבלו פיקסו, לאופולד סטוקובסקי ואהרון קופלנד. המוזיקה שלו שהשמיע בפריז עשתה רושם רב. באותה תקופה פגש גם בגיטריסט הידוע אנדרס סגוביה, ובהשפעתו החל לכתוב אטיודים לגיטרה, ואת סדרת ה"קורוס", שהפכו לנכסי צאן ברזל של נגני הגיטרה הקלאסית.

בעקבות מהפכת 1930 בברזיל נאלץ להשאר במדינה, והחל לכתוב מוזיקה פטריוטית הוא הכין אוספים דידקטיים ללימוד סולפג'י בעזרת מנגינות עממיות, וכתב מדריכים להוראת השירה במקהלה. ב-1932 התמנה למנהל הפיקוח על החינוך המוזיקלי והאמנותי בברזיל. בתפקידו זה אירגן קונצרטים הן של מוזיקה אירופית והן של מוזיקה ברזילאית. בין 1930 ל-1945 חיבר גם ספרי לימוד וספרי תיאוריה. הוא חיזק את השירה במסגרות החינוכיות, ויצר אוסף שירים פטריוטיים לבתי הספר ולשימוש אזרחי. הוא היה גם יושב ראש הועדה שקבעה את נוסח ההמנון הברזילאי. במשך שנים רבות כתב מוזיקה ועיבודים לחגיגות ימי העצמאות של ברזיל.

ב-1936 עזב את אשתו לטובת אשה אחרת, ארמינדה נבס ד'אלמידה, שהיתה גם היא מוזיקאית ושימשה השראה לרבות מיצירותיו.

ב-1945, אחרי מלחמת העולם השנייה ועם תום שלטונו של ווארגס ותחילת הדמוקרטיזציה של ברזיל. חזר וילה-לובוס לנסוע בעולם – לאירופה, לארה"ב ואף לישראל, בה ביקר ב-1952. הוא הפך למלחין מבוקש באירופה, וכתב הרבה לפי הזמנה, בעיקר קונצירטי (פסנתר, צ'לו, נבל, גיטרה ועוד), וכתב גם אופרה ומוזיקה לסרט.

וילה-לובוס נפטר בברזיל ב-1959 ונקבר בריו דה ז'נירו במסע לווייה המוני.

המוזיקה של וילה-לובוס משלבת בין ההשפעות השונות שספג. הוא ממזג מקצבים ומוטיבים ברוח עממית ברזילאית עם טכניקות כתיבה מן המסורת האירופית. במיוחד ניכר הדבר באוסף "בכיאנס ברזיליאירס" (Bachianas Brasileiras). יש לו יצירות ברוח ניאו-קלאסית, כמו רביעיות כלי קשת, לצד יצירות המחקות את קולות הגיונגל והקרנבל. מוזיקת הרחוב הברזילאית באה לידי ביטוי בתזמור שלו, למשל ב"סויטה עממית ברזילאית". הוא משתמש בכמות גדולה של כלי נשיפה ובכלי נקישת האופייניים לבטוקדה. וילה-לובוס טען: "איני משתמש בפולקלור, אני עצמי הוא הפולקלור". ואכן הוא לא ציטט, אלא כתב ברוח ברזילאית.

יצירותיו אהודות ומושמעות לרוב ברחבי העולם.

על היצירה "הרכבת הקטנה של הקאיפירה"

(קאיפירה הוא כינוי לתושב של פריפריה)

היצירה "הרכבת הקטנה של הקאיפירה" (O trenzinho do caipira) היא חלק ממחזור היצירות "בכיאנס ברזיליירס" (Bachianas Brasileiras). במחזור זה שילב וילה-לובוס בין מאפיינים של המוזיקה הברזילאית לבין מבנים וטכניקות כתיבה אירופיות, בעיקר מתקופת הברוק, והרמוניה המושפעת מן המודרניזם של המאה העשרים.

המחזור כולל תשע יצירות שונות, להרכבים שונים, שנכתבו בין השנים 1930 – 1945. "הרכבת הקטנה" היא הפרק הרביעי והאחרון מתוך היצירה השנייה במחזור (Bachianas Brasileiras no.2), ונכתבה בשנת 1930. היצירה נכתבה לתזמורת סימפונית, עם הרחבה של קבוצת כלי הנשיפה מעץ (סקסופון טנור, סקסופון בריטון וקונטרה בסון). לסוללת כלי הנגינה נוספו כלים מן הבטוקדה הברזילאית:

קשקשן גלילי (Ganza)

צילצלים (Chocalhos)

רעשן (Raganella)

גווירו – מְגֶרְדֶת (Reco reco)

כותרת הפרק היא "טוקטה" (toccata).

הטוקטה הוא סוג של יצירה כלית מתקופת הרנסנס ומתקופת הברוק, שזכה לתחיה במאה העשרים. האפיון העיקרי של היצירה הוא תנועה מתמדת בצלילים מהירים. בתקופת הרנסנס והברוק ניכרים גם מעברים דרמטיים בין "ריצה" וירטואוזית לבין אקורדים דיסוננטיים. במאה העשרים זו בעיקר יצירה וירטואוזית לפסנתר המתנהלת בתנועה מתמדת.

דוגמאות לטוקטה:

טוקטה ב-רה מינור אופ.11 מאת סרגיי פרוקופייב (1912) - לפסנתר

https://www.youtube.com/watch?v=AVpnr8dI_50

טוקטה ב-פה מז'ור BuxWV 156 מאת דיטריך בוקסטהודה – לעוגב (תקופת הברוק) מדגימה יפה את התנועה המתמדת ואת השינויים הדרמטיים בין החלקים השונים, וגם את הייחוד של הנגינה בעוגב - השימוש בריגיסטרים, נקודת עוגב והמקלדות השונות.

<https://www.youtube.com/watch?v=OnQ6are1Ju0>

שיר של נינה סימון (sinnerman) המבוצע בסגנון טוקטה. הליווי בתבניות אוסטינטו מהירות, ומעליהן מנגינה. הכוריאוגרפיה ממחישה את התנועה המתמדת.

<https://www.youtube.com/watch?v=lwLdqeHoPsA>

וילה לובוס שילב ביצירתו "הרכבת הקטנה" שני איפיונים משדות שונים: התנועה המתמדת של הטוקטה, ותבניות האוסטינטו עליהן מבוססת הבטוקדה הברזילאית. תבניות האוסטינטו מדמות את הרעש הקצבי והחוזר העולה מן הנסיעה על הפסים, והמלודיה מתארת את התקדמות הרכבת מעל לפסים.

המלודיה מורכבת ממוטיב אחד באורך של פסוקית, החוזר שוב ושוב עם שינויים קטנים. אפשר לדמות את המוטיב לקרון, וכך הפסוקיות המחוברות זו לזו יוצרות שרשרת הדומה לשרשרת הקרונות.

אופי המלודיה הוא של שיר עממי, והסינקופות אופייניות לשירים עממיים ברזילאיים.

מהלך היצירה:

היצירה מתחילה בפתיחה המבוססת על תבניות אוסטינטו של כלי הנקישת בתוספת צלילים חוזרים בכלי הקשת.

Un poco moderato 1

The musical score is for a piece titled "Un poco moderato". It is written for a variety of instruments and percussion. The instruments listed are Flauto (Flute), Clarinetto Si b (Clarinet in B-flat), Timpani (Tympani), Ganza Chocalhos (Ganzha Chocalhos), Raganella (Raganella), Reco-Reco (Reco-Reco), Tamburello (Tamburello), and Pianoforte (Piano). The score is in 2/4 time and features a mix of rhythmic patterns and melodic lines. The tempo is marked "Un poco moderato". The score includes a first ending bracket labeled "1". The piano part is marked "ppp". The percussion parts include various rhythmic patterns, some marked "pp" or "gliss.". The Flauto and Clarinetto parts are mostly rests, with some melodic lines in the later measures. The Timpani part has a dynamic marking of "p". The Ganza Chocalhos part has a dynamic marking of "pp". The Raganella part has a dynamic marking of "pp". The Reco-Reco part has a dynamic marking of "pp". The Tamburello part has a dynamic marking of "pp". The Pianoforte part has a dynamic marking of "ppp".

אחרי מספר תיבות מצטרפים כלי הנשיפה בגליסנדו קצר של סקונדה קטנה. ייתכן שאלה הן נפחות הקיטור היוצא מן הארובה (ב-1930 זוהי כנראה רכבת קיטור).

פתיחה זו מדמה את תחילת התזווה של הרכבת, ונהוג לבצעה בהאצה קלה (למרות שאין הוראה כזו בתווים).

המלודיה, המנוגנת בכינורות מעל לתבניות האוסטינטו, נכנסת רק בתיבה 27.

המלודיה בנויה ממוטיב אחד, בן 4 תיבות, המהווה פסוקית. המוטיב חוזר שוב ושוב בווריאנטים שונים, כדימוי של קרונות הרכבת שכולם דומים אבל לכל אחד וריאנט משלו (קרונ מסעדה, קרון משא, קרון שמור, קרון שינה וכד'). בחלק זה מנוגנת המלודיה בכינורות..

המוטיב הבסיסי מתחיל את המנגינה:

וריאנט – סקוונצה עם קדמה ושינוי קל בסוף

סקוונצה למוטיב הבסיסי

סקוונצה לווריאנט הראשון

סקוונצה נוספת, המהווה התפתחות בגלל הקפיצה לצליל גבוה

המוטיב בהצפפה (סְטְרָטו)

לאחר סיום המלודיה יש חזרה על ארבע התיבות האחרונות, כמעין הד, תחילה בטרומבון ואז בכלי הנשיפה מעץ, ושוב בטרומבון, בקרן ובבסון. קיצור המוטיב מעלה בדמיון האטה של הרכבת.

עכשיו נתקלת הרכבת במכשול כלשהו, והתנועה הזורמת שלה משתנה. רגע של דיסוננטים משנה את האווירה. תחילה שני דיסוננטים חריפים בכלי הנשיפה:

אחרי שני הדיסוננטים - אירוע של רעש כללי של התזמורת כולה, ושוב יוצאת הרכבת לדרך, באותה מלודיה, אך הפעם היא מנוגנת בחליל ובאבוב, ולרקע נוספות מדי פעם צפירות עיי הטרומבון והקרן.

עם סיום המלודיה מתחיל תהליך העצירה. על רקע תבניות האוסטינטו מופיע מוטיב כרומטי של הקרנות:

תבניות האוסטינטו ממשיכות תוך השקטה והאטה עד עצירה מוחלטת. אקורד אחרון של כל התזמורת ב-*ff* מסיים את היצירה.

"הרכבת הקטנה של הקאיפירה" – הצעות לפעילות

א. התזמור

1. הכרות עם כלי הנקישה השונים, אלה המקובלים בתזמורת ואלה המאפיינים את הבטוקדה הברזילאית (ראו נספח)

2. התנסות בנגינה בכלים השונים :

חלוקת כלי נקישה, כלי מסויים לכל קבוצת תלמידים.

הקצאת תבנית אוסטינטו לכל קבוצה.

נגינת האוסטינטו ע"י הקבוצות השונות, על פי ניצוח של המורה - סימון התחלה וסיום לכל קבוצה, וכן שינויים בדינמיקה.

הערה : אפשר להשתמש גם בכלים מאולתרים. לדוגמה : בקבוק מים קטן עם חריצים יכול לשמש כגוירו, ואותו סוג בקבוק עם אורז בתוכו יכול לשמש כקשקשן גלילי.

3. הכרות עם הבטוקדה הברזילאית בעזרת הסרטונים (ראו בנספח).

4. כמו 2, אך הנגינה בכלי הנקישה תהווה **ליווי לשיר** שהתלמידים שרים. ברוח הבטוקדה ניתן להוסיף תנועת רגליים מצד לצד.

ב. המלודיה

המלודיה היא שרשרת של פסוקיות בנות 4 תיבות.

במלודיה 8 פסוקיות, ואז עוד מספר פסוקיות שהן "הד" לסיום המלודיה.

1. נגינת המלודיה ע"י המורה. הליכה של תלמיד אחד או שניים על פי הפעמה בפסוקית הראשונה (8 צעדים). והצטרפות של תלמיד נוסף בכל פסוקית. כך נוצרת "רכבת". ההצטרפות היא לפי סדר הישיבה או בסדר שנקבע מראש.

ניתן ליצור שתי "רכבות" במקביל, ואז על התלמידים להזהר ולא להתנגש ברכבת השניה.

2. כמו 1, בתוספת נגינת אוסטינטו בכלי הנקישה על ידי התלמידים שאינם משתתפים ברכבת.

3. כמו 2 בתוספת המחשת הווריאנטים בעזרת הנחת ידיים של כל מצטרף במקום אחר על הגוף (על הראש, על המתניים, על הכתפיים, כל יד במקום אחר וכד').

4. כמו 1, עם היצירה עצמה (ולא עם נגינת המורה). גילוי מבנה המנגינה עם התלמידים : המלודיה מופיעה פעמיים, אך אחרי הפעם הראשונה יש עצירה, חריקה, והתגברות על מכשול. דיון עם התלמידים איך להראות זאת, וביצוע נוסף של כל היצירה.

4. שירת המלודיה בהברה "נה" (או בהברה אחרת).

5. שירת המלודיה בליווי תבניות אוסטינטו בקולות גוף או בכלי נגינה.

6. ישיבה במעגל. האזנה ליצירה והעברת כדור מתלמיד לתלמיד בכל פסוקית. בקטע של העצירה – אילתור תנועתי של התלמיד המחזיק בכדור.

ג. מודעות לתיאור התוכנית של הרכבת

1. דיון: באילו אמצעים מוזיקליים תיאר המלחין את נסיעת הרכבת? מה קרה באמצע הנסיעה, ואיך זה התבטא במוזיקה?

2. הכרות עם יצירות אחרות המתארות נסיעת רכבת.

הזמנה לדיון: מה דומה ומה שונה?

"Take the A train" (סע ברכבת A) מאת בילי סטרייהורן – יצירה המזוהה עם הביג בנד של דיוק אלינגטון.

כאן מנגן הפסנתרן מישל פטרוצ'יאני, והמלודיה מופיעה על רקע תבנית אוסטינטו היוצרת תנועה מתמדת, כמו ביצירה של וילה-לובוס.

פסנתרן הג'אז הגדול מישל פטרוצ'יאני הוא קטן קומה, ואם מראים אותו לתלמידים כדאי להכין אותם לכך.

<https://www.youtube.com/watch?v=YwCYdcvgmkY>

"רכבות אחרות" (Different Trains) מאת סטיב רייד.

הפרק הראשון עוסק ברכבת מניו יורק לשיקגו בה נסע לעתים קרובות כילד.

היצירה רפטיטבית, והמוטיבים שלה נובעים מה"מלודיה" של קריאת הכרוז.

<https://www.youtube.com/watch?v=qcGqVynCPaw>

נספח: הכרות עם כלי הנקישה שביצירה ועם הבטוקדה

כלים האופייניים לתזמורת סימפונית:

1. טימפני (תוף דוד) – זהו כלי הנקישה הראשי בתזמורת, מופיע כסוללת תופים, ואפשר לכוון אותו לגובה מדוייק.

2. טמבור (תוף מרים, תוף עם צלצלים)

3. משולש

4. מצילתיים

5. טם טם

6. תוף גדול (תוף בס)

כלים האופייניים לבטוקדה הברזילאית

1. קשקשן גילי (Ganza)

2. צילצלים (Chocalhos)

3. רעשן (Raganella)

4. גווירו – מְרֵדֶת (Reco reco)

בטוקדה ברזילאית

הבטוקדה היא תזמורת רחוב של כלי נקישה ברזילאים. את הקבוצה מוביל ראש הקבוצה, העומד מול הנגנים.

המקצבים הם מקצבי הסמבה, המבוססים על תבניות אוסטינטו. הנגנים רוקדים תוך כדי הנגינה.

1. הבטוקדה מתבססת על תופים, אך ביניהם אפשר לראות את שאר הכלים.

<https://www.youtube.com/watch?v=0Pq8vOVbvzs>

2. פלאש מוב של בטוקדה.

הכלים מצטרפים בהדרגה, ולכן אפשר לראות טוב יותר את הכלים הקטנים, ולשים לב לתבניות האוסטינטו.

לקראת סוף הסרטון מצטרפים רקדני קפואירה – אמנות הלחימה הברזילאית המתבססת על מקצבי הסמבה.

<https://www.youtube.com/watch?v=-ns1gYZJ6eA>